

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ У МОРАЛЬНИХ ВЧИНКАХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядаються результати дослідження ціннісного ставлення до людини у старшокласників через призму його прояву у моральних вчинках, визначаються рівні сформованості досліджуваного процесу, аналізується ціннісна спрямованість старших школярів.

Ключові слова: цінність, ціннісне ставлення до людини, старшокласник, вільний моральний вибір.

В статье рассматриваются результаты исследования ценностного отношения к человеку у старшеклассников через призму его проявления в моральных поступках, определяются уровни сформированности исследуемого процесса, анализируется ценностная направленность старших школьников.

Ключевые слова: ценность, ценностное отношение к человеку, старшеклассник, свободный моральный выбор.

In the article the results of research of the valued attitude are examined toward a man for senior pupils through the prism of his display in moral acts, the levels of formed of the probed process are determined and the valued orientation of senior schoolboys is analysed.

Key words: value, valued attitude toward a man, senior pupil, free moral choice.

Виклад основного матеріалу. Якщо в галузі трудової діяльності людини елементарною осмисленою цілістю є реалізація тієї чи іншої мети, в галузі наукового пізнання – встановлення чи відкриття певної істини, в мистецтві – творення художнього образу, то в царині власне моральної активності цілістю, що надає останній довершеної й осмисленої форми, є не що інше як вчинок.

Проте які б аспекти вчинку не розглядалися, незаперечним є той факт, що в будь-якому його прояві вимальовується моральний аспект. Феномен моралі є складним комплексним утворенням, яке наявне не лише у пізнанні, а й у процесах соціального життя та світогляді людини. Саме тому завданням сучасної освіти є виховання всебічно розвиненої, творчої, конкурентоспроможної особистості з високими моральними якостями, спроможної планувати свою життєдіяльну перспективу.

Аристотель стверджував, що є моральні вчинки, але немає загального морального закону. У свою чергу Кант зауважував, що є моральний закон, але немає моральних вчинків. Позиція першого обґрунтувала обов'язок індивіда перед собою, позиція другого – обов'язок перед людством. Але ні обов'язок

індивідуального щастя, ні обов'язок абстрактної людяності ще не є моральним обов'язком, що спонукає до морального вчинку. Він стає таким лише в якості обов'язку перед ближнім. Мораль твердить про певні зобов'язання перед конкретними людьми не тому, що вони родичі чи знайомі індивіда, а тому, що вони люди і мають власну гідність і власні погляди. Розглядаючи ж позицію морального вчинку з іншого боку, слід відмітити, що мораль поєднує два різновимірні поняття – «людство» і «людина», що, у свою чергу, ідентифікує закон і одиничний вчинок, тобто встановлює межі моральної діяльності.

Найчастіше, якщо не зважати на проміжні позиції, зустрічаються два підходи до розуміння суті моральної діяльності – більш широкий і більш вузький. Згідно з першим, ширшим підходом, діяльність є моральною, якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами та цінностями. Якщо людина сумлінно виконує свій обов'язок, з повагою ставиться до ближніх, дотримується правил порядності, то є підстави вважати її поведінку, її діяльність моральною.

У вужчому ж розумінні власне моральною є лише така діяльність, яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб'єкта й має на меті активне утвердження певних моральних цінностей. З такого погляду можна говорити про домінуюче моральне значення тих або інших проявів людської активності як про їхню спеціальну ознаку.

Ми вважаємо, що вчинок можна визначити як практичну дію, спрямовану на утвердження певних моральних цінностей у ситуації, де ці цінності беруться під сумнів або заперечуються.

Вчинковий потенціал старшокласника визначається рівнем його моральної самосвідомості. Усвідомлення й ідентифікація власних цінностей із цінностями соціуму спонукає до відповідного вибору форм діяльності та прояву відповідних ставлень. Оскільки у центрі будь-якого вчинку є суб'єкт взаємодії, то і ставлення до нього визначає конкретну діяльнісну перспективу. Тобто формування у старшокласників розуміння цінності іншої людини є запорукою прогресивного суспільного розвитку.

Ціннісне ставлення до людини ми визначаємо як особистісне утворення, яке проявляється в усвідомленні і визнанні людини як найвищої цінності суспільства, повазі до її прав, інтересів, переконань на основі толерантності, альтруїзму, позитивного індивідуалізму та реалізується у вільному моральному виборі й гуманних вчинках.

Відповідне ставлення старшокласників до людей, їх вчинків і взаємовідносин впливає на формування моральних знань, тоді як уже сформовані моральні знання і наявні уявлення формують ставлення. Відбувається взаємозворотний та взаємокорекційний процес. І чим різноманітніший характер має діяльність старшого підлітка, чим ширше коло людей, з якими він спілкується, чим інтенсивніші і різноманітніші впливи на нього, тим складніше його суб'єктивне ставлення до суспільних явищ, до моральних норм та вимог, що значною мірою характеризує моральне становлення особистості, яка формується.

У процесі дослідно-експериментальної роботи ми виходили з того, що під поняттям «ціннісне ставлення до людини» розуміємо не тільки теоретичне

знання та усвідомлення людини як найвищої цінності, але й формування дієвого ставлення старшокласників до його практичної реалізації у суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

Вивчення експериментальної ситуації на першому етапі дослідження передбачало визначення ціннісних орієнтацій старшокласника, рівень сформованості ціннісного ставлення до людини та рівень сприйняття людини як найвищої цінності. Для вирішення поставлених завдань застосовувалися такі методи, як спостереження, опитування, анкетування.

У процесі дослідження проблеми критеріями ціннісного ставлення до людини нами було обрано когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий. Ураховуючи, що система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення, особистісними цінностями, на наш погляд, є загальнолюдські цінності, на основі яких можна визначити рівень ставлення старшокласника до людини. Зокрема, толерантність, сформованість позитивного індивідуалізму та альтруїзм.

Із метою виявлення рівнів сформованості ціннісного ставлення до людини у старшокласників нами було розроблено систему показників, які розкривають основні критерії ставлення, що, у свою чергу, зумовили визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до людини у старшокласників.

Високий рівень характерний для молодих людей із яскраво вираженим суб'єктним позитивізмом. Такі старшокласники легко вступають у взаємодію, готові до розуміння, сприйняття думок та дій інших людей. Досвід співіснування підкріплюють стійким інтересом до різних видів діяльності. Вони активні, завжди готові до спілкування та організації спільних справ; проявляють доброзичливість, щирість та люб'язність; поступаються власними благами на користь іншої людини; вміють критично оцінювати свої вчинки та брати відповідальність за прийняті рішення.

Оптимально-допустимий рівень притаманний старшокласникам зі стабільними поглядами та вчинками щодо позиції ціннісного сприйняття іншої людини. Вони поважають думку іншого, хоча не завжди її поділяють; розуміють потреби оточуючих, але рішення приймають після аналізу конкретної ситуації; уміють співчувати й розрадити; у суб'єкт-суб'єктній взаємодії ситуативно-активні, дотримуються принципу «не нашкодь».

Критичний рівень. Мотивація старшокласників на цьому рівні відзначається невизначеністю. Їх приваблюють дії, спрямовані на задоволення особистих потреб та запитів. Позитивне ставлення до інших людей – вибіркоче, емоції проявляють ситуативно, байдужі до потреб інших, нестримані у поведінці.

Низький рівень характерний старшокласникам, які проявляють пасивність у взаємодії з іншими людьми. Це яскраво виражені егоїсти, які на перше місце ставлять власні потреби та прагнення. Інших людей вони сприймають як засіб задоволення власних потреб, а тому байдужі до оточуючих, свою позицію вважають єдиною правильною, ігнорують потреби інших, нестримані у спілкуванні.

Результати дослідження. Нами досліджувалися учні 9-11 класів (загалом – 434 чол.) Великомежирицького навчально-виховного комплексу «Школа I ступеня – гімназія» (159 чол.), Головницької загальноосвітньої школи I-III ступенів (20чол.), Корецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 (133 чол.), Крилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів (82 чол.), Устянської загальноосвітньої школи I-III ступенів (40 чол.).

Констатувальний експеримент проводився методом оцінки ефективності (МОЕ) та спостереження. Цей метод вимагав залучення ряду методик: «Вивчення спрямованості особистості» В.Смекала та М.Кучера (модифікована методика Б.Басса); «Шкала совісливості» В.В.Мельникова та Л.Т.Ямпольського.

Загальні результати діагностування школярів за допомогою методики В.Смекала та М.Кучера виявилися наступними: 156 учнів (36 %) показали домінування мотивів власного благополуччя, прагнення до особистої першості, престижу; 143 (33 %) на перше місце поставили прагнення до пізнання, оволодіння новими вміннями і навиками; 135 (31 %) опитаних пріоритетом визначили потребу в спілкуванні та спільній діяльності, прагненні підтримувати дружні стосунки з товаришами.

Методика «Шкала совісливості» призначалася для визначення рівня поваги до соціальних норм та етичних вимог. Високе значення фактора совісливості характерне для особистостей, які впливають на мотивацію поведінки. Вони відзначаються почуттям відповідальності, добросовісності, стійкості моральних принципів. У своїй поведінці керуються почуттям обов'язку, суворо дотримуються етичних стандартів, завжди прагнуть до виконання соціальних вимог.

Дослідженням було охоплено 133 учні 10-11 класів Корецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1. За результатами діагностування встановлено, що високий рівень визнання моральних норм притаманний лише 38 учням (29%), тоді як середній і низький виявили відповідно 68 учнів (51%) та 27 (20%) школярів. Отримані дані підтверджують нашу думку про те, що конструкція вчинку залежить від усвідомлених цінностей. Оскільки про рівень моральності вчинку можна стверджувати на основі отриманих у результаті дій на суб'єкт впливу, то недостатність знань про основні моральні правила виводить людину із категорії безумовної цінності.

Для вивчення моральної орієнтації особистості нами проводилося анкетування учнів Головницької загальноосвітньої школи I-III ступенів (20 учнів) та Устянської загальноосвітньої школи I-III ступенів (40 учнів). Загалом опитано 60 учнів. Виявлено, що серед переважаючих у житті цінностей для старшокласників визначальними є сімейне благополуччя (27% опитуваних), цікава робота (11%), фізична сила та здоров'я (11%). Разом із тим, важливість моральної досконалості, визнання інших людей та прагнення їм допомагати засвідчили 18% учнів. Із думкою про те, що людина відповідає за все, що відбувається навколо, а турбота про інших людей є її важливою якістю погодилися 32% опитаних, тоді як єдиною турботою людини визначили сім'ю і відповідальність за неї 47% респондентів.

Таким чином, у старшокласників сформована стійка внутрішня позиція про переважання інтересів близьких та рідних людей, що є відповідною внутрішньою спонукою до визначення життєдіяльних перспектив.

Однак слід зауважити, що усвідомлення значущості цінності іншої людини не лише залишається недостатньо сформованим у старшокласників, але й безпосередньо впливає на моральне забарвлення їх вчинків.

Із метою об'єктивного визначення людиноцентричних орієнтирів у поведінковій діяльності старшокласників нами проведено спостереження за міжособистісною взаємодією старших школярів у шкільному колективі й визначено три основні параметри дослідження: дії, що характеризують прояви байдужості або симпатії до іншої людини; прояви толерантності; вміння співпрацювати та нести відповідальність за вчинки стосовно іншої людини.

Спостереження за учнями Корецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 (133 учні) та Крилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів (82 учні) засвідчили, що 39% старшокласників у стосунках з іншими проявляли терпимість, здатність іти на співпрацю, співпереживання; 35% досліджуваних проявляли ситуативність у проявах цінності іншої людини, підпорядковуючи свої дії внутрішнім та зовнішнім чинникам; 26% учнів рідко проявляють у своїх ставленнях розуміння та визнання цінності іншої людини.

Аналіз результатів за проведеними методиками свідчить, що в цілому рівень усвідомлення цінності іншої людини, самооцінка та проектування власної діяльності фактично не відрізняється від реального її прояву в міжособистісних стосунках, проте залишається недостатнім для вирішення основної мети виховання – формування всебічно розвинутої, морально свідомої особистості. Якщо рівень усвідомлення значущості індивідуальності іншого за результатами анкетування на низькому рівні склав 25% респондентів, то рівень самооцінки за «Шкалою совісливості» становить 20%. Водночас проектують свою діяльність без урахування інтересів інших суб'єктів взаємодії за результатами методики В. Смекала та Н. Кучера 24% старшокласників, тоді як у безпосередній взаємодії негативні прояви виявляються у 26% досліджуваних.

Таким чином, отримані результати дозволяють зробити наступний висновок: прийняття цінності іншої людини старшокласниками на когнітивному рівні дещо відрізняється від діяльнісного. Разом із тим, у загальній ієрархії цінностей людиноцентризм не посідає визначального місця, що безпосередньо впливає на моральні дії та вчинки старших школярів.

Проведений констатувальний експеримент дозволив виявити основні труднощі і векторну спрямованість створення технології формування у старшокласників ціннісного ставлення до людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабанський Ю.К. Проблеми підвищення ефективності педагогічних досліджень: дидактичний аспект / Ю.К. Бабанський. – М. : Педагогіка, 1982. – 182с.

2. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Работы 1920-х годов. – К., 1994. – С. 9–68.

3. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості / І.Д. Бех // Цінності освіти і виховання : наук.- метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К., 1998. – 204с.

4. Кальба Я. Вчинковий потенціал старшокласника / Я.Кальба // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С.105-113.

5. Кірілова Н.А. Ціннісні орієнтації в структурі інтегральної індивідуальності старших школярів / Н.А. Кірілова // Зап. психології. – 2000. – № 4. – С.29-37.

6. Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности / Л.И. Рувинский. – М. : Изд-во Московского университета, 1981. – 184 с.

Дата надходження до редакції: 06.06.2013 р.